

De Nederlandse natievorming en de verhouding tot België

LODE WILS

In de geschiedenis komen er perioden voor van versnelde en zeer conflictuele ontwikkeling, waarin transformaties gebeurden die tot in een verre toekomst beslissend blijken te zijn. De zestiende eeuw was er zo een, waarin de Reformatie en de Contra-reformatie patronen hebben vastgelegd die doorwerken tot op vandaag. De grootste daarop volgende transformatie in West-Europa was die van de *Ancien Régime*-samenlevingen in moderne natiestaten, piekend in de jaren 1780-1850.

De proto-naties van het *Ancien Régime* kenden geen individualistische gelijkheid voor de wet, maar steunden op standenonderscheid, op gepersonaliseerde cliëntenbinding en op de sinds eeuwen overgeleverde groepsrechten van allerhande lichamen, zoals steden en plattelandsgemeenschappen, ambachten en universiteiten. Samenhangend daarmee waren unitaire staten onbekend: graafschappen en heerlijkheden hadden hun eigen statuut en instellingen bewaard, en een daarop steunend proto-nationaal bewustzijn. Meestal waren ze gefedereerd in bondsstaten, die ook een overkoepelende proto-nationale identiteit ontwikkeld hadden rond gemeenschappelijke instellingen, dynastie en staatsgodsdienst, een identiteit die was versterkt door oorlogen tegen buitenlandse vijanden.

In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam de economische en politieke ontwikkeling in een versnelling. De beginnende industriële revolutie vergrootte de sociale en de regionale mobiliteit. Onder invloed van de Verlichting verspreidde zich het patriottisme. Dat was een sociaal engagement dat niet meer alleen tot doel had de verdediging van de eigen standsrechten, de zogenaamde 'vrijheden', maar het welzijn en de ontwikkeling van de hele gemeenschap. Bij de meeste geprivilegieerden bleef natuurlijk de bescherming of verbetering van de eigen rechtspositie doorwegen, ook al gebruikten ze de nieuwe terminologie met een beroep op het natuurrecht. Vooral onder de intellectuelen zette het patriottisme zich door, als een beweging om het vaderland te hervormen en te moderniseren, onder meer in de zin van meer rechtsgelijkheid. Instrumenten daarvoor waren verenigingen en tijdschriften voor wetenschapsbeoefening en volksverlichting. Meestal werd duidelijk de nadruk gelegd op het *grotere* vaderland: het Duitse, of het Zwitserse, of het Nederlandse boven elk van de afzonderlijke *Länder*, kantons en provincies.

Patriottisme werd in vele gevallen de aanzet tot een langdurig omvormingsproces van de proto-nationale identiteiten in een meer gecompliceerde nationale identiteit. Deze laatste bevatte de voorstelling van de natie als een politieke zelfstandigheid, berustend op het ideaal van mensenrechten en gelijkheid. Toch mogen we niet, zoals in het verleden soms gebeurde, uitsluitend de vooruitstrevende krachten zien als de motor van de patriottische en nationale bewegingen. In het politieke denken van de achttiende eeuw in Europa werd 'de oude constitutie' ervaren als de belichaming van de natie, zodat (een deel van) de patriottische beweging als doel stelde een 'grondwettige

herstelling', zoals het in de Republiek werd geformuleerd. Bovendien was de godsdienst meestal nauw verweven met de proto-nationale identiteit en kon dan een belangrijke rol spelen in het zich vormende nationale bewustzijn.

Het was dus niet alleen omwille van tegenstrijdige klassebelangen, maar ook omwille van tegenstrijdige 'patriottische' doelstellingen, dat een fundamentele hervorming van de samenleving veel tijd vroeg en niet geweldloos kon verlopen. Onder meer in de Noordelijke en in de Zuidelijke Nederlanden ontstonden gewapende conflicten, die een polariserende uitwerking hadden. Maar tot een radicale breuk met het *Ancien Régime* kwam het pas in de Franse Revolutie van 1789 en de volgende jaren. Die riep allereerst bewondering op bij de hervormingsgezinde patriotten en veroorzaakte hun radicalisering. Ze lokte echter ook een reactie uit bij de bedreigde bevoorrechten, en weldra bij velen die werden afgeschrikt door haar ontsporingen. Ze droeg haar idealen gewapenderhand uit over het vasteland, maar wekte ook weerzin tegen die vreemde overheersing.

De bourgeoisie keerde zich tegen de vorst en de privileges van de aristocratie. In naam van de volksovereïniteit proclameerde ze de 'derde stand' tot vertegenwoordiger van de hele natie, die uit vrije en gelijke staatsburgers zou bestaan in een unitaire en gelaïciseerde ambtenarenstaat. Pas wanneer alle bevolkingsgroepen die opvatting aanvaardden, of tenminste een compromis waarin ze in belangrijke mate werd verwezenlijkt, was de moderne natievorming doorgedrukt. Dan was de proto-nationale identiteit omgezet in een modern nationaal bewustzijn, zoals in dezelfde periode de patriarchale of nog semi-feodale samenlevingsverbanden waren vervangen door die van het kapitalisme en van de napoleontische wetboeken.

Die eensgezindheid werd pas bereikt na, of zelfs lang na de val van Napoleon. De staten probeerden toen opnieuw, zoals ze dat al in de achttiende eeuw gedaan hadden, door het unificeren en moderniseren van de instellingen, en het ontwikkelen van de bevolking, een natie te scheppen, maar wel zo, dat die afhankelijk zou blijven van een autoritaire regering. Daar konden vele patriotten, die zich toen 'liberalen' noemden, zich niet bij neerleggen, en het kwam tot revolutiegolven in 1830 en 1848. Het bereiken van een nationale consensus was afhankelijk van het vermogen van de regeerders en de elites om werkbare compromissen te vinden en te handhaven. In Frankrijk, dat de motor vormde van de ontwikkeling op het vasteland, kwam pas rond 1875 een stabiele gelaïciseerde republiek tot stand, en nog in 1892 moest de paus er de katholieken oproepen om zich daarbij neer te leggen en dus toe te treden tot de moderne natie. In Spanje, of althans in Baskenland, is er nog geen stabilisering opgetreden.

N. C. F. van Sas verhaalt *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*.¹ Het is een bundeling van 34 artikels die hij sinds meer dan twintig jaar heeft geschreven rond dit thema, veelal naar aanleiding van een of andere herdenking. Van twee stukken vermeldt hij dat ze werden uitgebreid, slechts evenveel werden er bekort, en één 'bewerkt.' Dat verklaart de vele overlappingsen, waarvan de auteur zich bewust is blijkens het Woord vooraf: 'Achteraf wilde ik de integriteit van de

---

¹ N. C. F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004, 667 blz., ISBN 90 5356 675 9).

afzonderlijke stukken niet te zeer aantasten ... Het is geen toeval dat sommige sleutelfiguren en kroongetuigen op verschillende plaatsen opduiken.' Vermits niet alleen het toegevoegde inleidende hoofdstuk een synthetische opzet heeft, maar ook vele van de 34 artikels, is het aantal overlappingsen inderdaad opvallend. Er komen ook (schijnbare) tegenstellingen voor, vermits de auteur 'de vrijheid verkoos deze transformatie vanuit verschillend perspectief te bekijken.' In de meeste artikels ligt de nadruk op de geleidelijkheid, gematigdheid en continuïteit in de Nederlandse ontwikkeling naar de grondwet van 1848, maar elders is er sprake van de 'vrij radicaal uitgekakte constitutionele revolutie' van dat jaar. (34)

Het werk behandelt in grote hoofdzaak de periode vanaf 1780, het ontstaan van de politieke patriottenbeweging, tot 1848. Er wordt wel herhaaldelijk vermeld dat zich vanaf 1750 een 'vernederlandsing van de Verlichting' aftekende, een 'conglomeraat van genootschappen, gezelschappen en opinievormende publicaties dat de openbare ruimte opnieuw vormgaf.' (54) Maar daar wordt niet op ingegaan.

Het eerste zwaartepunt van het werk ligt op de periode 1780-1800. Daarin voerden de patriottenrevolutie en de Bataafse revolutie het proces van politisering en institutionele verandering en eenmaking door. De radicale unitarissen die in januari 1798 door een staatsgreep aan de macht kwamen, verwezenlijkten de belangrijkste doorbraak in het Nederlandse staatsvormingsproces sinds de Opstand. Ze deden dat 'op zijn Nederlands: zonder bloedvergieten.' De moderate coupplegers van juni 1798 was het er vooral om te doen de Bataafse revolutie 'nationaal' te maken. (389-390)

'Die nationalisering was een complex fenomeen. Het ging om nationale verzoening en overbrugging van partijtegenstellingen, zowel tussen verschillende soorten Bataven onderling als tussen Bataven en orangisten. Oud-regenten(families) kregen daarmee de mogelijkheid op het kussen terug te keren. ... Waar Frankrijk het trauma in eigen boezem koesterde — en er daardoor tweehonderd jaar mee worstelde, tot François Furet de revolutie voor *terminée* verklaarde — kon Nederland het al in 1813 buiten de deur zetten.' (30-31) Inderdaad is het opvallend hoe tussen 1798 en 1813 die nationale verzoening gebeurde, nadat in 1795 in Friesland een 'beeldenstorm' was uitgebroken waarbij de grafkelder van de Friese Nassaus het moest ontgelden, naar het voorbeeld van de schending van de Franse koningsgraven in Saint-Denis. In Breda werd toen het graf van Engelbrecht van Nassau geschonden, maar in Delft het grafmonument van Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk gespaard door het met schotplanken te omheinen. (363 en 369)

De nationalisering bracht 'een verruiming van de (politieke) elite waarvan met name de burgerlijke bovenlaag profiteerde. En dat waren dan niet in de laatste plaats de protestantse dissenters die zo'n centrale rol hadden gespeeld in de Nederlandse Verlichting. In het dominante nationale zelfbeeld werd Nederland op termijn zelfs sterker dan tevoren een protestantse natie. Katholieken bleven daarin nog lang 'halfburgers' of 'bijwoners.'" (30-31)

De redactie van de BMGN vroeg mij om de bundel van Van Sas 'te bezien vanuit het Zuid-Nederlandse perspectief.' Ik zal daarom bijzonder aandacht besteden aan het Verenigd Koninkrijk van 1815-1830 en aan de gevolgen ervan.

Van Sas behandelt het Verenigd Koninkrijk — ‘dat *Fremdkörper* in de vaderlandse geschiedenis (402) — alleen met betrekking tot het Noorden. Over België beperkt hij zich tot een tussenzin: ‘Terwijl het Zuiden, aldus Kossmann, niet meer dan clichévarianten van het Franse liberale denken produceerde, kwam in het Noorden met het *Noordstar*-liberalisme een even authentieke als autochtone vorm van vroeg-liberalisme tot ontwikkeling. Dit middle of the road liberalisme Amsterdamse stijl verbindt het tot bezinning gekomen patriotisme (van 1786 en later) en het Bataafse moderatisme met het niet-radical liberalisme uit de jaren 1840. Het claimt uitdrukkelijk de stem van heel Noord-Nederland te vertolken, alle ‘Amsterdammerigheid’ van toon daargelaten. Traditie en moderniteit worden in dit discours soepel met elkaar verbonden.’ (36-37)

Van Sas keert zich tegen ‘een gemeenplaats in de Nederlandse historiografie dat de politieke ontwikkeling in het Noorden door de vereniging met België vertraagd is. Men was, zo heet het dan, genoodzaakt de rijen gesloten te houden en zich als één man achter de koning op te stellen. Mijn betoog leidt tot de conclusie dat de crisis van 1828-1830, hoewel de antithese tussen Noord en Zuid in die jaren weer aanmerkelijk opleefde, juist sterk heeft bijgedragen tot de politieke bewustwording in het Noorden; dat hier sprake is van een belangrijke ontwikkelingsfase in het proces van politieke modernisering dat Nederland doormaakte, met vooral waardevolle resultaten in de sfeer van de liberale theorievorming. Zo waardevol naar mijn indruk dat gezegd mag worden dat al in deze jaren het conceptueel fundament is gelegd voor de verdere ontwikkeling van het liberalisme. ... En het is dunkt mij juist een gevolg van de scheiding geweest dat die kansen keerden, dat het vernieuwingsproces tenslotte werd afgebroken en zelfs in zekere zin in diskrediet raakte door de associatie met de drijfveren van de Belgische muiters.’ (455)

Van Sas herleidt hier ‘de vereniging met België’ tot één of twee jaar, want *De Noordstar* verscheen vanaf september 1829. Ze sprak zich uit voor ministeriële verantwoordelijkheid, herwaardering van de rechterlijke macht en controleerbaarheid van de overheidsfinanciën. Behoorde dat niet allemaal tot de clichévarianten van het Franse liberale denken die in het Zuiden werden gereproduceerd? Welke was dan de authentieke en autochtone bijdrage van *De Noordstar*? Dat ze zich ertegen verzette dat katholieken zich als zodanig in de politiek manifesteerden, en dat ze een unie van de opposities als oproerigheid aanklaagde? (444-448)

Van Sas wijst in hetzelfde verband op twee andere periodieken die hebben bijgedragen tot de politieke bewustwording. De *Nederlandsche Gedachten* van Groen van Prinsterer werden uitgegeven vanaf oktober 1829; die brachten zeker geen waardevolle resultaten in de sfeer van de liberale theorievorming, integendeel! Vanaf oktober 1828, minder dan twee jaar voor het feitelijke einde van het Verenigd Koninkrijk, verscheen *De Bijenkorf* met medewerking van een aantal Haagse advocaten rond Dirk Donker Curtius. Die spraken zich niet alleen theoretisch uit voor ministeriële verantwoordelijkheid, een onafhankelijke rechterlijke macht en een doorzichtig financieel stelsel, maar ze aanvaardden een zekere mate van politieke organisatie, van partijchap dus, en ook de unie van katholieken en liberalen in het Zuiden. Volgens Van Sas demonstreert het ontstaan van dit blad ‘het aantrekken van de politieke

belangstelling in het Noorden, reeds voordat de gebeurtenissen in het Zuiden om een reactie vragen.’ (438) Die chronologie moet ik voor zijn rekening laten. Het blad riep zijn lezers blijkbaar niet op om te petitioneren, zoals katholieken in het Noorden ook deden; maar die werden niet tot de natie gerekend. Voor persvrijheid en vrijheid van de kerken pleitte geen enkel van de drie aangehaalde bladen.

Terwijl Van Sas in 1980 de nadruk legde op *De Bijenkorf* als bewijs dat ook het Noorden een betekenisvolle liberale stroming kende, staat dat blad later niet meer in het centrum van zijn betoog omdat het te liberaal was: het viel daardoor buiten de Nederlandse traditie van ‘middle of the road’, waarin *De Noordstar* wel paste.

Het lijkt me evident dat de politieke ontwikkeling in het Noorden door de vereniging met België is vertraagd, en in de conservatieve hoek gedrongen toen ze op gang kwam bij de mislukking van de vereniging. Het gaat hier om een volle kwart eeuw, tot de vredesluiting in 1839. Bij het opstellen van de grondwet van 1814 werd er al rekening gehouden met de komende vereniging, waarin de Belgen 62,3% van de bevolking zouden uitmaken, en de katholieken nog heel wat meer. G. K. van Hogendorp schreef toen in zijn ‘Mémoire sur la réunion de tous les Pays-Bas’ dat het absoluut nodig was ‘que les Pays-Bas demeurent Puissance maritime et Puissance protestante’, met de macht geconcentreerd in de provincies Holland, Zeeland en Friesland.² Dat hielp hij verzekeren door een grondwet die nagenoeg onbeperkte macht gaf aan het huis van Oranje. De vereniging veroorzaakte onder de protestantse elites een antidemocratische reflex, waardoor ze hun zelfbevestiging zochten in het behoud van het autoritaire koningschap. Dat liet Willem I toe om zijn verlicht-protestantse *Obrigkeitsstaat* te vestigen naar het model van zijn Pruisische verwanten.³

De oppositie in het Zuiden en de Belgische Revolutie lokten een intensifiëring uit van de regeringspropaganda — waarin onder meer Groen en J. R. Thorbecke zich inschakelden — die deze reflex voedde en die tijdens de negenjarige staat van oorlog werd ingehamerd: democratie en volkssoevereiniteit waren Frans jakobinisme, een eis van onafhankelijkheid van de kerken was Frans ultramontanisme, dat alles was on-

² N. C. F. van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen, 1985) 293-294.

³ In een voetnoot vermeldt Van Sas: ‘Paradoxaal genoeg was het overigens ook de door de vereniging gecreëerde nieuwe situatie die het de koning vergemakkelijkte zijn machtspositie uit te bouwen.’ (421) Dat blijkt ten overvloede uit het werk van Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam, 2004): ‘In het Noorden legde de politiek-culturele elite zich de keuze op tussen vaderland of politiek, hetgeen betekende dat politiek ondergeschikt werd gemaakt.’ (44-45) De publieke discussie verstomde er ‘in de loop van 1814. Dat kwam mede doordat de vereniging tussen Noord en Zuid alle aandacht opeiste.’ (83) ‘In het Zuiden leidde de onderwijs- en kerkpolitiek van de regering ertoe dat de katholieken een sterk verlangen naar zowel godsdienstige als politieke vrijheid ontwikkelden.’ (194) In het Noorden daarentegen raakten ze ‘als het ware gevangen in het dilemma tussen vaderland en oppositie.’ (218-220) Gevolg was dat ‘men zoveel werk maakte van de verdediging van de ‘Noordelijke eigenheid’ tegenover de toenemende liberaal-katholieke kritiek uit het Zuiden.’ (224-226) Want ‘politiek bedrijven hield in dat men zich aan het vaderland en gezag conformeerde.’ (293-294)

Nederlands. De vervolging van de Afscheidenen — die door Thorbecke werd gelegitimeerd — toont dat tijdens deze grote transformatie de tolerante traditie van de Nederlandse proto-natie werd aangetast in autoritaire zin.

Na de vredesluiting in 1839 heeft Thorbecke een evolutie doorgemaakt, maar ook in zijn grondwetsherziening van 1848 en zijn verdere politieke loopbaan bleef hij volkssoevereiniteit afwijzen, evenals een reële ministeriële verantwoordelijkheid die een erkenning inhoudt van de suprematie van het parlement boven de regering van de koning. Donker Curtius, die de ‘ultra-liberale’ (zo noemt Van Sas ze) Belgische constitutie als model stelde in de grondwetscommissie van 1848, werd door Thorbecke als een lastpost ervaren. Terecht schrijft Van Sas: ‘1830 drukte een onuitwisbaar stempel op het geestelijk klimaat van Nederland in de negentiende eeuw.’ (408) Dat bepaalde mee de verhouding tussen Nederland en België, zelfs tot aan de Tweede Wereldoorlog.

Zoals in de transformatie van de zestiende eeuw, zijn België en Nederland in die van 1780-1850 uiteengegroeid, paradoxaal ten gevolge van hun vereniging. Dat uiteengroeien werd nog versterkt doordat België niet alleen op de Franse Revolutie georiënteerd was, maar op de Franse cultuur in het algemeen, Nederland daarentegen op de politieke zowel als de culturele Duitse romantiek.⁴ De twee figuren die hun stempel hebben geslagen op het Nederlandse politieke bestel in de negentiende eeuw, Willem I en Thorbecke, haalden hun mosterd in Duitsland.⁵

De tegenstelling in politiek regime tussen België en Nederland was zo groot, dat ze tot aan de Tweede Wereldoorlog hun betrekkingen bleef belemmeren. Nederland had, zoals zovele Duitse staten, gekozen voor ‘the middle of the road’ tussen de autocratie van de tsaar en het ‘jakobijns ultra-liberalisme’ van België en Frankrijk. Dit behoorde tot het nationale zelfbeeld, dat in afweer tegen België werd gevormd met Van Speijk als held. In de Eerste Wereldoorlog sympathiseerden de Nederlandse elites — niet alleen de confessionelen, maar ook vele ‘liberalen’ — met Duitsland in zijn strijd tegen de parlementaire democratieën Frankrijk en Engeland. Minister-president Cort van der Linden en Abraham Kuyper moedigden toen de Duitse regering aan om door haar *Flamenpolitik* België te destabiliseren; met dat doel werd toen de Groot-Nederlandse beweging gecreëerd.⁶ Na de oorlog bleven de Nederlandse elites erg pro-Duits

⁴ Het was al in de tweede helft van de achttiende eeuw begonnen: ‘In het bestek van minder dan één generatie wordt het Duitsland dat hier cultureel de toon zet. Veel meer dan de Franse of Engelse zijn het de Duitse filosofen, pedagogen, theologen, dichters en wetenschappers die in de Republiek weerklank vinden’; J. Kloek, W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001) 228. En zoals Frits Boterman stelde: ‘Nederland was sinds de negentiende eeuw via allerlei banden met Duitsland verbonden, niet alleen in politiek en economisch opzicht, maar ook via de literatuur, de muziek, de filosofie, de wetenschap en het universitaire systeem van *Bildung*.’ Dat duurde tot rond 1930. Pas na 1945 zouden de Verenigde Staten ‘de rol van cultureel ijkpunt van Duitsland overnemen’; F. Boterman, M. Vogel, ed., *Nederland en Duitsland in het interbellum* (Hilversum, 2003) 13 en 18.

⁵ L. Wils, ‘Het Verenigd Koninkrijk van koning Willem I (1815-1830) en de natievorming’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CXII (1997) 508-509 en 514-515.

⁶ L. Wils, ‘De Groot-Nederlandse beweging 1914-1944’, in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis* (Leuven, 1994) 261-291.

ingesteld, tegen het verdrag van Versailles, fel tegen Frankrijk en ‘zijn satellietstaat België.’

R. L. Schuursma heeft in *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*⁷, als verklaring daarvoor aangevoerd: ‘Op de achtergrond moeten de Franse revolutie en de daarop volgende Franse tijd hebben doorgewerkt.’ Mij lijkt integendeel dat het juist de vereniging met België was, met het schrikbeeld van een Belgisch-katholieke overheersing, die in Nederland heeft geleid tot een overwinning van de contrarevolutionaire gedachten van de orangisten sinds 1780, volgens wie de volkssoevereiniteit een on-Nederlands fanatisme was, in strijd met een rationele en tolerante Verlichting. Die overwinning heeft een rechtse stempel gedrukt op Nederlands binnenlandse politiek tot aan de Tweede Wereldoorlog. Ook zijn buitenlandse politiek werd blijvend beïnvloed door de contrarevolutionaire, anti-Belgische en anti-Franse visie uit 1830 en de volgende jaren, toen Thorbecke Europa opriep tot een oorlog tegen Louis-Philippe om ‘de revolutie’ (we zouden nu zeggen: de democratie) en ook België weg te vegen.⁸ Die hoop koesterde niet alleen Willem I, maar na het sluiten van de vrede ook nog Willem II. Pas aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, onder de dreiging van nazi-Duitsland, kwam het tot een schuchtere toenadering tot België.

Van Sas stelt vast dat Nederland in de huidige ‘periode van sterke en snelle verandering’ sinds de jaren zestig (een nieuwe grote transformatie? Zo lijkt het inderdaad; L.W.) in een ‘postmoderne tijd’ is gekomen. Daarin werden de nationale Grote Verhalen onderuit gehaald, ‘maar daarom nog niet de nationale verschillen. Die werden juist pijnlijk geaccentueerd door het opwerpen van de vraag waarom in het ene land — uitgerekend Nederland — toch zoveel meer joden waren weggevoerd dan in het andere.’ (65) Het belangrijkste element van verklaring daarvoor, en voor de mate van collaboratie en verzet in het algemeen, is allicht het meer rechtse of meer linkse karakter waarmee de verschillende landen uit de tweede grote transformatie gekomen waren.⁹

⁷ R. L. Schuursma, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie* (Groningen, 1975) 83. Schuursma verklaart de Nederlandse bijdrage aan het activisme, tijdens de Eerste Wereldoorlog, uit afkeer van ‘de Franse revolutie en haar verderfelijke invloed’; 227 en 317. Ik heb uitvoerig deze materie behandeld naar aanleiding van het Belgisch-Nederlands verdrag van 1925, in mijn boek *Burgemeester Van Cauwelaert 1923-1932. Schepper van Nederlandstalig Vlaanderen* (Antwerpen, Amsterdam, 2005) 83-116.

⁸ In het *Journal de la Haye* van 12 januari 1833; E. H. Kossmann, ‘Thorbecke en het historisme’, *Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde*, Nieuwe Reeks, XLV (1982) ii, 38.

⁹ Dat Vlaanderen rechtser was dan Wallonië geeft de voornaamste verklaring voor zijn bredere collaboratie en geringer verzet, onder meer voor de hogere verliezen onder de Antwerpse joden dan onder de Brusselse.

ingesteld, tegen het verdrag van Versailles, fel tegen Frankrijk en ‘zijn satellietstaat België.’

R. L. Schuursma heeft in *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*⁷, als verklaring daarvoor aangevoerd: ‘Op de achtergrond moeten de Franse revolutie en de daarop volgende Franse tijd hebben doorgewerkt.’ Mij lijkt integendeel dat het juist de vereniging met België was, met het schrikbeeld van een Belgisch-katholieke overheersing, die in Nederland heeft geleid tot een overwinning van de contrarevolutionaire gedachten van de orangisten sinds 1780, volgens wie de volkssoevereiniteit een on-Nederlands fanatisme was, in strijd met een rationele en tolerante Verlichting. Die overwinning heeft een rechtse stempel gedrukt op Nederlands binnenlandse politiek tot aan de Tweede Wereldoorlog. Ook zijn buitenlandse politiek werd blijvend beïnvloed door de contrarevolutionaire, anti-Belgische en anti-Franse visie uit 1830 en de volgende jaren, toen Thorbecke Europa opriep tot een oorlog tegen Louis-Philippe om ‘de revolutie’ (we zouden nu zeggen: de democratie) en ook België weg te vegen.⁸ Die hoop koesterde niet alleen Willem I, maar na het sluiten van de vrede ook nog Willem II. Pas aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, onder de dreiging van nazi-Duitsland, kwam het tot een schuchtere toenadering tot België.

Van Sas stelt vast dat Nederland in de huidige ‘periode van sterke en snelle verandering’ sinds de jaren zestig (een nieuwe grote transformatie? Zo lijkt het inderdaad; L.W.) in een ‘postmoderne tijd’ is gekomen. Daarin werden de nationale Grote Verhalen onderuit gehaald, ‘maar daarom nog niet de nationale verschillen. Die werden juist pijnlijk geaccentueerd door het opwerpen van de vraag waarom in het ene land — uitgerekend Nederland — toch zoveel meer joden waren weggevoerd dan in het andere.’ (65) Het belangrijkste element van verklaring daarvoor, en voor de mate van collaboratie en verzet in het algemeen, is allicht het meer rechtse of meer linkse karakter waarmee de verschillende landen uit de tweede grote transformatie gekomen waren.⁹

⁷ R. L. Schuursma, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie* (Groningen, 1975) 83. Schuursma verklaart de Nederlandse bijdrage aan het activisme, tijdens de Eerste Wereldoorlog, uit afkeer van ‘de Franse revolutie en haar verderfelijke invloed’; 227 en 317. Ik heb uitvoerig deze materie behandeld naar aanleiding van het Belgisch-Nederlands verdrag van 1925, in mijn boek *Burgemeester Van Cauwelaert 1923-1932. Schepper van Nederlandstalig Vlaanderen* (Antwerpen, Amsterdam, 2005) 83-116.

⁸ In het *Journal de la Haye* van 12 januari 1833; E. H. Kossmann, ‘Thorbecke en het historisme’, *Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde*, Nieuwe Reeks, XLV (1982) ii, 38.

⁹ Dat Vlaanderen rechtser was dan Wallonië geeft de voornaamste verklaring voor zijn bredere collaboratie en geringer verzet, onder meer voor de hogere verliezen onder de Antwerpse joden dan onder de Brusselse.

Geschiedenis in multiperspectief

NIEK VAN SAS

Wie gerecenseerd wordt, doet er doorgaans goed aan niets terug te zeggen en het oordeel lijdzaam te ondergaan. Of natuurlijk, als daar reden toe is, in stilte te genieten. Antikritiek ontaardt al gauw in solipsisme. Maar de twee mij hier voorgelegde besprekingen zorgen nog voor een ander probleem. Met Ido de Haan ben ik het in zoveel opzichten eens dat er maar weinig te reageren valt. En met Lode Wils ben ik het op hoofdpunten weliswaar oneens, maar ik ervaar zijn beschouwing nauwelijks als directe kritiek en voel me er dus ook niet zo door aangesproken. Andere recensenten reageerden weer anders. Chris van der Heijden bijvoorbeeld besprak het boek met een mengeling van waardering en irritatie. Hij voelde zich erdoor in verwarring gebracht en op het verkeerde been gezet. Met die leeservaring kon ik goed leven, zeker toen hij het boek na een proeftijd van een jaar alsnog opnam in de ‘boekenhemel’ van *Vrij Nederland* voor 2005.¹

De vorm van het boek was voor verschillende recensenten kennelijk wat ongewoon. Het gaat om een reeks eerder gepubliceerde artikelen met een onmiskenbare samenhang maar niet voorzien van een simpele, eenduidige leidende gedachte, these of ten minste bevrijdende slotbeschouwing. De stukken zijn over een reeks van jaren — een kwarteeuw — geschreven, aanvankelijk weliswaar vanuit een vooropgezet programma, maar geleidelijk aan uitwaaierend conform de luimen van de schrijver en veranderende wetenschappelijke interesses en modes. Ze liggen niet zonder meer in elkaars verlengde, maar kiezen — ook methodisch — verschillende perspectieven en analytische niveaus, verdedigen een bepaalde stelling of vallen juist een *idée reçue* aan, wrikken aan historiografische gemeenplaatsen of proberen de contouren van een debat wat te verleggen. Het is daarmee inderdaad, zoals weer een andere recensent vaststelde, geen boek om in één ruk uit te lezen.² Ido de Haan mist een uitleiding waarin alle draden nog eens samengenomen worden in een fasenmodel over de politieke ontwikkeling in Nederland, of misschien zelfs politieke geschiedenis in het algemeen, en hij geeft ook schetsmatig aan hoe zo’n model er zou kunnen uitzien. Voor lezers die het eind van het boek gehaald hebben, geef ik inderdaad geen dichtgetimmerde conclusie maar iets heel anders: een beschouwing over ‘eenvoud’ als kenmerk van de Nederlandse cultuur, ooit gehouden als zondagslezing in een kerk. Toch bied ik wel degelijk zo’n algemeen perspectief, al staat dat niet aan het eind maar aan het begin, bij wijze van richtinggevend titelstuk. En ook het tweede stuk — oorspronkelijk gepubliceerd in het afsluitende *Rekenschap*-deel uit de IJkpuntenreeks — heeft een dergelijke algemene strekking (en een chronologische reikwijdte van de Opstand tot het jaar 2000), terwijl ook het besprekingsartikel van het IJkpuntendeel 1800 halverwege het boek zo opgevat kan

---

¹ *Vrij Nederland*, 27 november 2004; 17 december 2005.

² H. de Smaele, *Ons Erfdeel*, XLVIII (2005) 290-292.

Geschiedenis in multiperspectief

NIEK VAN SAS

Wie gerecenseerd wordt, doet er doorgaans goed aan niets terug te zeggen en het oordeel lijdzaam te ondergaan. Of natuurlijk, als daar reden toe is, in stilte te genieten. Antikritiek ontaardt al gauw in solipsisme. Maar de twee mij hier voorgelegde besprekingen zorgen nog voor een ander probleem. Met Ido de Haan ben ik het in zoveel opzichten eens dat er maar weinig te reageren valt. En met Lode Wils ben ik het op hoofdpunten weliswaar oneens, maar ik ervaar zijn beschouwing nauwelijks als directe kritiek en voel me er dus ook niet zo door aangesproken. Andere recensenten reageerden weer anders. Chris van der Heijden bijvoorbeeld besprak het boek met een mengeling van waardering en irritatie. Hij voelde zich erdoor in verwarring gebracht en op het verkeerde been gezet. Met die leeservaring kon ik goed leven, zeker toen hij het boek na een proeftijd van een jaar alsnog opnam in de ‘boekenhemel’ van *Vrij Nederland* voor 2005.¹

De vorm van het boek was voor verschillende recensenten kennelijk wat ongewoon. Het gaat om een reeks eerder gepubliceerde artikelen met een onmiskenbare samenhang maar niet voorzien van een simpele, eenduidige leidende gedachte, these of ten minste bevrijdende slotbeschouwing. De stukken zijn over een reeks van jaren — een kwarteeuw — geschreven, aanvankelijk weliswaar vanuit een vooropgezet programma, maar geleidelijk aan uitwaaierend conform de luimen van de schrijver en veranderende wetenschappelijke interesses en modes. Ze liggen niet zonder meer in elkaars verlengde, maar kiezen — ook methodisch — verschillende perspectieven en analytische niveaus, verdedigen een bepaalde stelling of vallen juist een *idée reçue* aan, wrikken aan historiografische gemeenplaatsen of proberen de contouren van een debat wat te verleggen. Het is daarmee inderdaad, zoals weer een andere recensent vaststelde, geen boek om in één ruk uit te lezen.² Ido de Haan mist een uitleiding waarin alle draden nog eens samengenomen worden in een fasenmodel over de politieke ontwikkeling in Nederland, of misschien zelfs politieke geschiedenis in het algemeen, en hij geeft ook schetsmatig aan hoe zo’n model er zou kunnen uitzien. Voor lezers die het eind van het boek gehaald hebben, geef ik inderdaad geen dichtgetimmerde conclusie maar iets heel anders: een beschouwing over ‘eenvoud’ als kenmerk van de Nederlandse cultuur, ooit gehouden als zondagslezing in een kerk. Toch bied ik wel degelijk zo’n algemeen perspectief, al staat dat niet aan het eind maar aan het begin, bij wijze van richtinggevend titelstuk. En ook het tweede stuk — oorspronkelijk gepubliceerd in het afsluitende *Rekenschap*-deel uit de IJkpuntenreeks — heeft een dergelijke algemene strekking (en een chronologische reikwijdte van de Opstand tot het jaar 2000), terwijl ook het besprekingsartikel van het IJkpuntendeel *1800* halverwege het boek zo opgevat kan

---

¹ *Vrij Nederland*, 27 november 2004; 17 december 2005.

² H. de Smaele, *Ons Erfdeel*, XLVIII (2005) 290-292.